

УДК: 821.161.2-2.09 Костомаров: 94 (477)

О. О. Товт,

Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В П'ЄСІ «УКРАИНСКИЕ СЦЕНЫ ИЗ 1649 ГОДА» М. КОСТОМАРОВА

Стаття присвячена дослідженню особливостей художнього осмислення подій національної історії в п'єсі «Украинские сцены из 1649 года» М. Костомарова. У ній розкрито засади становлення особистої та національної свободи, їх вплив на формування української державності. На документальному матеріалі автор характеризує доленосу епоху боротьби українського народу, змальовує особливості гетьманування Богдана Хмельницького, правдиво відтворює особливості його політичної діяльності. Митець обстоює ідею самобутності нації, право на вільний розвиток. М. Костомаров уважає, що основою для національної ідентифікації українського народу є його релігійність, несприйняття держави як форми панування одних людей над іншими, толерантність та прагнення до свободи.

Твір відзначається високою достовірністю зображених автором подій і постатей, про що свідчить подальше включення матеріалу в історичну монографію «Богдан Хмельницький». Драматург інтерпретує історичні факти відповідно до ідейного змісту твору, розкриває світогляд персонажів.

Ключові слова: національна історія, історична постать, історична драма, художній світ, творча уява.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИСТОРИИ УКРАИНЫ В ПЬЕСЕ «УКРАИНСКИЕ СЦЕНЫ ИЗ 1649 ГОДА» Н. КОСТОМАРОВА

Статья посвящена исследованию особенностей художественного осмысления событий национальной истории в пьесе «Украинские сцены из 1649 года» Н. Костомарова. Раскрываются основы становления личной и национальной свободы, их влияние на формирование украинской государственности. На документальном материале автор характеризует судьбоносную эпоху борьбы украинского народа. Изображает особенности гетманства Б. Хмельницкого, воспроизводит особенности его политической деятельности. Художник отстаивает идею самобытности нации, право на свободное развитие. Н. Костомаров считает, что основой для национальной идентификации украинского народа выступает его религиозность, толерантность и стремление к свободе.

Произведение отличается высокой достоверностью изображенных автором событий и фигур, о чем свидетельствует дальнейшее включение материала в историческую монографию «Богдан Хмельницкий». Драматург интерпретирует факты в соответствии с идейным содержанием произведения, раскрывает мировоззрение персонажей.

Ключевые слова: национальная история, историческая фигура, историческая драма, художественный мир, творческое воображение.

ARTISTIC INTERPRETATION OF THE HISTORY OF UKRAINE IN THE STAGE PLAY «UKRAINIAN SCENES FROM 1649» BY M. KOSTOMAROV

The article investigates the features of artistic understanding of the events of national history in the stage play «Ukrainian scenes from 1649» by M. Kostomarov. The principles of formation of the personal and national freedom, their influence on the modeling of Ukrainian statehood are analyzed in the article. Using the documentary material the author describes the fateful epoch of the struggle of the Ukrainian people. The author describes the main peculiarities of Bohdan Khmelnytskyi's reign, faithfully reproduces the features of his political activity. The writer makes the accent on the idea of national identity and specify on the right to free development.

M. Kostomarov thinks that the basis of the national identity of the Ukrainian people is formed by the religion, their tolerance, the desire for freedom and the rejection of the state as a form of domination some people over others. The stage play is characterized by high certainty of events and figures, therefore this material later was added to the historical monograph «Bogdan Khmelnytskyi». The playwright interprets historical facts under the ideological context of the work and reveals the worldview of the characters.

Key words: national history, historical figure, historical drama, artistic world, creative imagination.

Вагоме місце в українській історичній науці поряд з іменами Миколи Маркевича, Володимира Антоновича, Михайла Грушевського та інших істориків займає Микола Костомаров. Він автор багатьох праць з історії України, серед яких найвідомішими є монографії «Богдан Хмельницький», «Руїна», «Мазапа» та інші. В. Антонович уважав, що вчений «произвел в истории Украины значительный, если не совершенный переворот» [10, с. 21]. А М. Грушевський дав високу оцінку його діяльності, охарактери-

зувавши постать дослідника в науковій розвідці «Костомаров і новітня Україна», як визначного політичного діяча та ідеолога українського відродження [10, с. 111]. Сам М. Костомаров в «Автобіографії» зазначає: «Історія стала для мене улюбленим до пристрасті предметом; я багато читав різного роду історичних книг, вдумувався в науку і прийшов до такого питання: чому це в усіх історіях розмірковують про видатних державних діячів, інколи про закони і установи, але ніби нехтують життям народної маси?» [4, с. 329].

Літературну діяльність М. Костомарова, відомого також як історика, можна розглядати як спробу передати історію засобами художнього слова. Є в доробку письменника чимало художніх творів, у яких автор не просто звертається до історичної тематики, а намагається олітературнувати сторінки минулого. Найбільш виразно це виявилось в його драматургії – у романтичних п'єсах «Сава Чалий», «Переяславська ніч», «Украинские сцены из 1649 года». До М. Костомарова, як влучно зауважила В. Смілянська, «українська література ще не мала ані жанру історичної поеми, ані історичного роману й повісті, ані історичної драми» [9, с. 11].

Героїчні сторінки національно-визвольного руху привертати увагу вченого протягом усього життя, а захоплення історичною постаттю Богдана Хмельницького було визначальним. О. Галич констатує, що інтерес до епохи Хмельниччини пов'язаний з походженням самого науковця, оскільки один із його пращурів «Петро Костомаров пристав до Хмельницького» [1, с. 97].

На думку М. Лука, М. Костомаров за допомогою наукових засобів намагався зобразити взаємозв'язок минулого й сучасного й окреслити обрії майбутнього [7, с. 122]. Усе життя дослідник працював над монографією «Богдан Хмельницький», у якій утілено історичну концепцію автора, складовою якої є ідея незалежності України. У дослідженні підкреслено, що епоха Богдана Хмельницького розпочала й підготувала те, що мало з перебігом історичних обставин здійснитися в майбутніх поколіннях. Це свідчило про появу в науці нового і сміливого підходу до оцінки цієї доби, зокрема щодо ролі гетьмана. У монографії висловлена думка про рух Хмельницького як такий, що, містячи в собі соціальні та релігійні мотиви, був насамперед національною козацькою революцією. В інтерпретації М. Костомарова, Хмельницький – людина політична, муж ідеї, особистість всесвітньо-історичного значення [10, с. 62].

Добра обізнаність зі сторінками минувшини українського народу дала можливість драматургу якомога точніше висвітлити історичну правду в п'єсі «Украинские сцены из 1649 года». Дослідники доробку М. Костомарова припускають, що цей твір повинен був стати частиною задуманої історичної драми про Богдана Хмельницького. Натомість його було включено без змін у монографію «Богдан Хмельницький».

В. Івашків у розвідці «Українська романтична драма 30-80-х років XIX століття» окреслив своєрідність жанру «Українських сцен», зазначивши, що вони «є по суті перехідною формою від наукового історичного дослідження до історичної драми» [2, с. 58].

Науковий підхід до історії принципово відрізняється від художнього її осмислення. Якщо в художній літературі цілком допустимі та навіть бажані домисел, перестановка подій у часі, то наукова історія не допускає умовного способу. М. Костомаров з цього приводу писав, що «історик не повинен зупинятися над тим, що могло б вийти, якби обставини склалися інакше, а повинен мати на увазі спроможність чи неспроможність установ за тих обставин, які дійсно склалися в історії» [7, с. 123].

«Українські сцени» як твір власне нехудожній (чи точніше, художньо-науковий), в можливість М. Костомарову через літературного героя прямо викласти свою історичну концепцію [2, с. 60]. Переговори українського гетьмана з польськими послами в Києві 1649 р. – реальний історичний факт, який становить фабульну основу твору.

Композиційно твір представлено двома сценами. Дія розпочинається на Софійському майдані. Під церковний передзвін гетьман зі старшинами урочисто входять крізь напівзруйновані Золоті ворота. Біля стін Святої Софії його зустрічали бурсаки з Академії та діти зі школи, вони прославляли латинськими й українськими піснями перемоги Хмельницького, порівнюючи його з Мойсеєм. Незважаючи на піднесений настрій, гетьман звертає увагу народу на руїни, на «*тилом припалії сліди слави і свободи предківської і недавні сліди недоли, поруги і неволі нашої!*» [6, с. 276]. Перший монолог Богдана Хмельницького відтворює історію, славу, долю України. Він прославляє честь і славу Божу за милосердя до українського народу.

У наступній сцені гетьман гостинно приймає у своєму домі польських послів. Проте він не поспішає дізнаватись про мету приїзду, адже добре знає та дотримується народних звичаїв і традицій: «*У нас зі старовини так водилось, що гостя спершу нагодують, а потім вже розпитують: відкіль він і по що прибув*» [6, с. 279]. До того ж саме жінка Хмельницького пригощає «*зі своїх білих рук дорогих гостей горілкою, як звичайно добрій господині подобає!*» [6, с. 279].

Незважаючи на успішність перемовин козацької старшини, серед яких гетьман Виговський, Немирич, полковники Вешняк, Чорнота, Джеджала, Адамович із польськими послами Киселем, Лентовським, М'ятковським, Лозовським, словесний поєдинок Хмельницького з останніми відзначається сильною напруженістю, яка зумовлена протиріччями поглядів. Розмова викриває тяжкі страждання народу, які він терпить від панства.

Гетьман висловлює колективну народну думку про те, що не можна просто забути «*всі рани і болісті*» [6, с. 284], завдані українцям. «*Чи можна навіть дальнішим потомкам забути поношення імені*

нашого, наругу над вірою нашою, окропні муки і тортури наші, – священників Божих, посажених на палі, дітей в казанах зварених... Ні! ні!» [6, с. 284-285]. Хмельницький чітко усвідомлював підступність намірів польської шляхти, які приїхали «не для того, щоб щиро мир і згоду постановити, а на те щоб нас одурити» [6, с. 285]. Тому він не вірить у щирість їхніх слів, бо вони неодноразово порушували свої обіцянки. Богдан нагадує полякам, що тільки у скрутні часи останні виявляли милість до українців, але як тільки «біда минула, то ми у вас ... хужче собаки» [6, с. 285]. «Не Павлюк я вам і не Острянини!» [6, с. 286], – попереджає гетьман, знаючи про прорахунки своїх попередників. Хмельницький чітко усвідомлює своє завдання як керівника народу: «На оборону отчизни коханої взяв я в руки оружје і поти его держатиму, поки життя мого стане і поки вольності не діб'юся» [6, с. 290]. На вмовляння польських послів повернути бранців, Богдан вирішує залишити їх і використати як запоруку спокою України: «Я їх пуцу тоді, коли мені жодної заціпки не буде од ляхів, і тепер би навіть пустив би їх, бо я чоловік милосердний: але панове ляхи хочуть виманити у мене своїх братів на те єдино, щоб безпечніше наступити на нас» [6, с. 289]. Та все ж він готовий примиритись, задля припинення кровопролиття: «Коли хочете миру, так миріться так, щоб уже ніколи не було повадки нас запрягати» [6, с. 286].

Наскрізним у творі є образ визначної історичної особи – Богдана Хмельницького. Він наділений рисами політичного лідера, а саме: гострим розумом, твердою волею, ораторськими здібностями тощо. Його мета – «із ляхської неволі народ руський – весь звільнити!» [6, с. 287]. Оскільки інтереси народу, а не особисті, визначали діяльність гетьмана, то народна підтримка на шляху до омріяної свободи була беззаперечною: «допоможе мені вся чернь по Люблін, по Краков, я од неї не одступлю, бо то права рука наша» [6, с. 287].

Суголосні з Хмельницьким думки висловлює послам і Джеджала: «Ми не діти, і не дурні, і тямимо добре, що ви хочете нас приборкати, щоб ми ярмо панське, з себе скинувши, та вп'ять наділи на шию» [6, с. 279]. Промови Киселя викликають обурення полковника. Останній усвідомлює лицемірство польського шляхтича, який забув про українське коріння і став вірним слугою поляків.

Думки гетьмана у творі поділяє також прямолінійний Вешняк. Його зачепило зухвале поведження польського священника Лентовського, за що полковник порівняв ксьондза зі свинею, яка забралася у двір «та ще й носом риє» [6, с. 283]. Слід зазначити, що висловлювання українця насичені доречно вжитими прислів'ями, як-от: «Мовчи, попе!.. Їж пиріг з грибами, а язик держи за зубами» [6, с. 283].

У творі порушено не тільки проблему національного поневолення, але й духовного. Для М. Костомарова релігійні почуття, християнська віра не просто реальною суттю, невід'ємні складові людського буття, а й важливі чинники історичних процесів [8, с. 102]. Так, козацький старшина Немирич, поляк за походженням, був засуджений польською інквізицією до страти за свої релігійні переконання, викладені у книзі. Під час переговорів у Києві ксьондз Лентовский звинуватив Немирича у зрадництві віри, бажаючи підлити масла у вогонь і підсилити суперечку між українцями. Натомість Немирич викриває лицемірство служників католицької церкви, які завжди говорять неправду, направляють «брата на брата, народ на народ, землю на землю» [6, с. 282], навчають кланятись сильнішим. Він не боїться назватись слугою, бо «пан Ісус Христос не зробився хіба слугою усім» [6, с. 282]. Старшина вірує у Святу Трійцю, вважаючи її подобою на землі правду, братолюбство, волю.

Аналізуючи складові козацького характеру, М. Костомаров на перше місце ставить віру. Релігійне почуття, на думку історика, проглядається передусім у спонуках і вчинках козака. «Віра була святою для нього як для захисника віри». Ненависть до ворогів у козака релігійна. «Ідея віри», войовничість, волелюбство поєднувалися в козака в єдине ціле з «ідеєю батьківщини», перетворюючи його на взорець народного характеру та головну дійову особу української історії впродовж майже двох століть [8, с. 111].

Не менш цікавими з погляду характеротворення є образи шляхетських послів. Посередником у переговорах між Річчю Посполитою й Україною був Кисіль. Він усіма можливими способами намагається підкреслити свою повагу і приязнь до Хмельницького й усього українського народу. Та заклик українців до згоди і миру зі «щирим наперед послушенням Речі Посполитої, вірним захованєм в повинності» [6, с. 280] розкриває істинність його намірів. Водночас його красномовні промови, доповнені латинськими словами, мали б свідчити про його вченість.

Ксьондз Лентовський намагається, як тільки можливо, посварити козацьких старшин і послабити їхню силу то звинуваченням Немирича у зрадництві віри, то реплікою про тортури, які призвели до загибелі батька гетьманової дружини. Проте всі його провокації зазнають невдачі. Слід зауважити, що на відміну від свого дядька Киселя, польський священник не скупиться на образи.

Вислухавши всі промови польських посланців, Хмельницький робить висновок: «Все, що ви говорите, – то все на вітер іде. Ваші трактати і комісії пальцями на воді пишуться» [6, с. 285]. Адже переговори повинні були привести до рівноправного союзу, який слугуватиме запорукою вільного розвитку, а народи не поступатимуться власною національною ідентичністю. Тому гетьман готовий «ліпше голову положити, ніж у першу неволю повернутися» [6, с. 290].

Історична правда – основа твору «Украинские сцены из 1649 года» М. Костомарова, в якому автор достовірно висвітлив події минулого. Причому реальний факт став не просто загальним тлом, а рушієм дії, який визначає зміст твору, його проблематику, образну систему, конфліктний простір. Важливу роль при цьому відведено художній уяві, адже її відсутність спричинила б звичайну констатацію фактів.

Багатство творчої уяви дало можливість митцю художньо трансформувати історичну дійсність, узагальнити факти, проникнути в духовний світ персонажів, розкриваючи їх психологію.

У творі «Украинские сцены из 1649 года» органічно поєдналися талант М. Костомарова як письменника й історика. Драматург звернувся до складного і суперечливого моменту історії, у світлі якого поставали проблеми національного самовизначення українського народу, його боротьба за вільний розвиток. Митець осмислює причини довготривалої боротьби українського народу за національний суверенітет. Заразом з аналізом суспільно-політичного життя, письменник звертає увагу на роль патріотичного, духовного, релігійного в долі людини. Він намагається відповідно до історичного трактування відтворити подію національно-визвольної боротьби 1649 року та змалювати постать Хмельницького. З твору постає образ видатної історичної особистості, яка прагне свободи для рідного народу. Опираючись на історичні джерела, драматург цитує висловлювання Хмельницького, його однодумців та польських посланців. У діалогах найкраще розкривається рішучість гетьмана продовжувати боротьбу за визволення всіх українських земель. Образ державного діяча набуває нових рис у порівнянні з попередніми драматичними творами, тому що Хмельницький покладається на силу народу.

Література:

1. Гончар О. Українське романтичне історіописання у світі сучасного костомаровознавства / О. Гончар // Дисциплінарні виміри української історіографії: Колективна монографія / [Відп. ред. та керівник авт. колективу О. А. Удод]. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2015. – С. 63–114.
2. Івашків В. Українська романтична драма 30–80-х років XIX століття / В. Івашків. – Київ: Наукова думка, 1990. – 142 с.
3. Козачок Я. Горизонти українотворення в публіцистиці М. І. Костомарова. Микола Костомаров у контексті сучасності: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Я. В. Козачок, В. В. Чекалюк. – К. : НАУ, 2013. – С. 216–245.
4. Костомаров М. Автобіографія / М. Костомаров // Костомаров М. І. Історичні постаті / Перекл. І. С. Голуб. – Дніпропетровськ : Січ, 2008. – С. 301–594.
5. Костомаров М. Богдан Хмельницький : Історична монографія / М. Костомаров / Пер. з рос. Т. С. Завгородньої; Передмова В. С. Мороза. – Дніпропетровськ : Січ, 2004. – 843 с.
6. Костомаров М. Твори : В 2 т. / М. Костомаров. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1: Поезія ; Драми ; Оповідання. – 538 с.
7. Лук М. Феномен ментальності народу в історіософських концепціях українських романтиків (М. Костомаров і П. Куліш) / М. Лук // Освіта і управління : Науково-практичний журнал. – Київ, 2005. – Том 8, Ч. 3/4. – С. 119–130.
8. Лук М. Феномен ментальності народу в історіософських концепціях українських романтиків (М. Костомаров і П. Куліш) / М. Лук // Освіта і управління : Науково-практичний журнал. – Київ, 2006. – Том 9, Ч. 2. – С. 99–120.
9. Смілянська В. Літературна творчість Миколи Костомарова / В. Смілянська // Костомаров М. Твори : В 2 т. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1: Поезія; Драми; Оповідання. – С. 5–37.
10. Смолій В. А. та ін. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості : Енцикл. довід. / В. А. Смолій, Ю. А. Пінчук, О. В. Ясь. – К. : Вища шк., 2005. – 543 с.